

*gi wa sangaku yori mo omoku, shi wa kōmō yori mo karushi
obowiązek jest cięższy od gór, a śmierć lżejsza niż puch gęsi*

Rikūkaigunjin ni tamawaritaru chokuyū
(Instrukcje cesarskie skierowane do żołnierzy i marynarzy)

Wstęp

Rok 1868 był w Japonii rokiem przełomowym. Obalono trwające od końca XII wieku, czyli niemal siedemset lat, rządy wojowników, przywrócono władzę cesarzowi i rozpoczęto nową erę – Meiji, Oświeconych Rządów (1868–1912). Instytucja cesarza istniała od wieków, według mitologii od czasów zamierzchłych, zalegalizowana w scentralizowanym państwie na początku VIII wieku, ale rozmaite procesy historyczne doprowadziły do jej osłabienia. Cesarz tracił realną władzę w kraju, przyjmując ostatecznie rolę władcy bez władzy, którą od 1192 roku osobiście cedował na kolejnych przywódców wojskowych, siogunów (*shōgun*; dowódca wojskowy, generał)¹. Jednak i oni nie zawsze radzili sobie z rządzeniem, a wieloletni kryzys gospodarczy i pogarszająca się od końca XVIII wieku sytuacja polityczno-społeczna kraju spowodowały, że upadł ostatni siogunat, na którego czele stali przedstawiciele rodu Tokugawa (okres Edo 1603–1868)². Doprowadzili do tego

- 1 | Pierwszym siogunem został Minamoto Yoritomo, który stworzył rząd wojskowy, siogunat w Kamakurze (1192–1333) i stanął na jego czele. Kolejnymi rządami wojowników (okres Muromachi; 1336–1573) kierowali przedstawiciele rodu Ashikaga. Następnie Japonię rządili dwaj wojownicy bez tytułu sioguna, ale mający zgodę cesarzy, Oda Nobunaga i Toyotomi Hideyoshi (okres Azuchi-Momoyama; 1573–1603). W 1603 r. Ieyasu został pierwszym siogunem z rodu Tokugawa (okres Edo; do 1868). Wtedy to właśnie rządy wojowników nazwano *bakufu* (dosł. rządy w namiocie), a następnie w historiografii uznano ten termin za właściwy do określania wszystkich, a więc i poprzednich rządów wojowników w Japonii.
- 2 | Tokugawowie po zwycięstwie w decydującej bitwie pod Sekigaharą (1600) przejęli całkowitą władzę, podporządkowując sobie całą Japonię i kończąc tym samym wojny domowe. Japonia została podzielona na ponad 260 autonomicznych *hanów*, gdzie władali *daimyō* – panowie feudalni. By zapewnić stabilizację swym rządóm i pokój w kraju, siogunat m.in. dokonał podziału wśród *daimyō*.

młodzi samuraje, głównie pochodzący z południowo-zachodnich posiadłości feudalnych, dominiów (*han*), w skrócie zwanych Satchōdo, a mianowicie z Satsumy (obecnie pref. Kagoshima, południowe Kiusiu; jap. Kyūshū), Chōshū (obecnie pref. Yamaguchi, zachodnie Honsiu; jap. Honshū) i Tosy (obecnie pref. Kōchi, południowo-wschodnie Sikoku; jap. Shikoku). Przywrócili oni władzę cesarzowi, by pod jego egidą przystąpić do reformowania i unowocześniania Japonii, która po ponad dwustu latach izolacji była zacofana technologicznie wobec zachodniego świata i istniała obawa, że nie wytrzyma naporu zainteresowanych nią mocarstw. Na początku drugiej połowy XIX wieku zmusiły one władzę *bakufu* do stopniowego otwierania granic, narzuciły im niecrównoprawne traktaty, a w przyszłości mogły zagrozić nawet utratą suwerenności, tak jak miało to miejsce w wielu krajach Azji³. Restaurując władzę cesarza, nowi przywódcy wiedzieli, że tylko on, jako prawowity władca Japonii, reprezentuje to, co trwałe i niezmiennie w kulturze japońskiej. Jest wobec tego jedynym elementem systemu rządzenia i tradycji, który może zjednoczyć cały kraj, wszystkich Japończyków. Samuraje stali się pomysłodawcami szeroko zakrojonych intensywnych zmian. Byli stosunkowo dobrze, jak na owe czasy w Japonii, wykształceni, ale nie mieli wielkiego pojęcia o świecie. Podjęli jednak tę ryzykowną i ostatecznie udaną próbę modernizacji Japonii. To oni ukształtowali nową Japonię. Przejęli też stery władzy, ale wszystkie ich działania miał odtąd firmować cesarz zasiadający wówczas na tronie – Mutsuhito (1852–1912; panował 1867–1912). To właśnie on stanął się symbolem nowoczesnej Japonii, symbolem reform, które doprowadziły do przekształcenia państwa feudalnego w nowoczesną monarchię konstytucyjną. Władca i firmowane przez niego zmiany miały sprzyjać wykształceniu i utrwaleniu świadomości narodowej Japończyków, a także ich poczucia jedności kulturowej, pomocnej nie tylko w reformowaniu i wzmacnianiu kraju, ale przede wszystkim w uchronieniu Japonii przed utratą suwerenności, przed utratą tożsamości kulturowej.

By sprostać tym celom, samuraje – nowi politycy musieli zadbać o wizerunek cesarza. Po pierwsze, potrzebna była historyczna nadbudowa – wyjaśnienie pochodzenia i historii systemu cesarskiego oraz wyjątkowej roli cesarza, potomka bóstw. Po drugie,

Tych, którzy w bitwie i przed nią byli sojusznikami Ieyasu, uznano za lojalnych, nagrodzono i nazwano *fudai daimyō*, czyli dziedzicznymi wasalami. Natomiast tych, którzy walczyli przeciwko niemu, zaliczono do tzw. zewnętrznych panów (*tozama daimyō*), wielu z nich znacznie ograniczono majątki i redystrybuowano ich ziemie. Do tych ostatnich należeli także panowie z księstw południowo-zachodnich.

3 | Sytuację tę omawiam w rozdziale pierwszym.

władca – głowa państwa, a więc i oficjalny odtąd autor najważniejszych reform musiał pasować do tych nowych czasów, czyli konieczne stały się zmiany w zakresie obowiązków monarchy, w jego oficjalnym zachowaniu, wyglądzie i zamiłowaniach.

Dla określenia miejsca cesarza w państwie oraz podkreślenia jego znaczenia opracowano nową historiografię, którą oparto przede wszystkim na dwóch kronikach (zwanach w skrócie *kiki* lub *kigi*), najstarszych zachowanych zabytkach piśmiennictwa japońskiego, a mianowicie na *Kojiki* (*Księga dawnych wydarzeń*, 712 r.) i *Nihon shoki* (Kronika japońska, 720 r.). Muszę wyjaśnić, że dzieła te spisano na polecenie władców dla udowodnienia prawowitości władzy i wzmocnienia jej autorytetu oraz gloryfikacji panującej dynastii, są więc tendencyjne i częściowo zafalszowane. Dlatego w badaniach historycznych należy do nich podchodzić z dużą ostrożnością. Ponieważ jednak w *kigi*, uznanych za podstawę mitologii oficjalnej, „udowodniono” pochodzenie cesarzy od bóstw i podkreślono znaczenie jedynej japońskiej dynastii cesarskiej, zostały one uznane za święty materiał wyjściowy dla tworzenia wizerunku władcy w nowych czasach. Funkcjonująca od wieków mitologia oficjalna, stała się, jak twierdzi Jolanta Tubielewicz, bazą dla tzw. mitologii uładzonej, stworzonej dla potrzeb praktycznych przez ideologów okresu Meiji⁴. Stała się też bazą dla tak zwanej historiografii tradycyjnej. Według niej uznaje się, że pierwszym władcą Japonii był cesarz Jinmu, praprawnuk boginii słońca Amaterasu, który zasiadł na ziemskim, japońskim tronie na początku 660 roku p.n.e., dając początek jedynej, nieprzerwanej do dziś japońskiej linii dynastycznej. Aby udowodnić tę ciągłość i wykazać, jak długo panują na wyspach cesarze, właśnie w okresie Meiji nadano im kolejne numery, poczynając od Jinmu. Mutsuhito uznano wówczas za 122. panującego. Naturalnie, z taką wersją historii nie zgadzają się historycy, uważając zgodnie, że na tej liście jest wielu, z Jinmu na czele, cesarzy fikcyjnych, dodanych do niej, już w VIII wieku dla wydłużenia dynastii, w celu podkreślenia znaczenia władców. Nadal nie mogą oni jednak wypracować wspólnej jednoznacznej teorii na temat początków japońskiego cesarstwa i ciągłości linii cesarskiej. Badania i dyskusje trwają, ale pamiętajmy, że zaczęły się stosunkowo niedawno i to w bardzo ograniczonym zakresie. Zapoczątkował je historyk Tsuda Sōkichi (1873–1961) na początku lat 20. XX wieku, kiedy to po pierwszej wojnie światowej, Japonia wkroczyła w krótkotrwały okres demokratyzacji⁵. Zajął się on przede

4 | Jolanta Tubielewicz, *Od mitu do historii*, oprac. Ewa Pałasz-Rutkowska, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006, s. 23.

5 | W historiografii japońskiej używa się określenia „tak zwana demokracja okresu Taishō” (Taishō;

wszystkim krytyczną analizą *kgigi* i stał się pierwszym zwolennikiem teorii dotyczącej zmian dynastii cesarskiej⁶. Jednak jego poglądy nie podobały się władzom i ideologom końca lat 20. i lat 30., w początkowym okresie panowania cesarza Hirohito (1901–1989; pośmiertnie nosi imię Shōwa, tak jak era, w której panował; 1926–1989), kiedy nasilały się nastroje nacjonalistyczne, kiedy coraz częściej mówiono o misji dziejowej Japonii w Azji i na świecie, której to misji miał przewodzić właśnie „boski” cesarz. Badania takie stały się możliwe po drugiej wojnie światowej, gdy nastąpiła demokratyzacja Japonii, a cesarz wyrzekł się publicznie swej „boskości”. Nadal jednak nie ma jednoznacznych odpowiedzi na pytanie, kto był pierwszym rzeczywistym władcą Japonii i czy była tylko jedna czy kilka dynastii⁷. Na pewno wszyscy historycy zgadzają się co do tego, że Jinmu jest postacią fikcyjną, legendarną, że na jego istnienie nie ma racjonalnych dowodów. Natomiast jako pierwszych realnych władców wymienia się: 10. na liście tradycyjnej Su-jina (panował 97–29 p.n.e.), 15. – Ōjina (panował 270–310), 21. – Yūryaku (panował 456–479), 26. – Kcитайa (panował 507–531), oraz jedną władczynię, 33. – Suiko (panowała 592–628). Przeważa pogląd, że obecna dynastia cesarska wywodzi się z rodu, który na przełomie IV i V wieku uzyskał dominację w rejonie Yamato (obecnie pref. Nara), stworzył federację plemienną i podporządkował sobie inne federacje. Naczelnik tej federacji „wielki pan” (*ōkimi*) od około VI wieku, kiedy jego władza się umocniła, zaczął być nazywany cesarzem (*tennō* lub *sumeramikoto*).

1912–1926). Nie była to bowiem demokracja w pełnym znaczeniu tego słowa, a raczej dążenie pewnych grup społecznych w ówczesnej Japonii do jej wprowadzenia. Termin ten, nadany później przez historyków, podkreśla różnicę między tymi działaniami a tym, co miało miejsce za rządów oligarchii Meiji. Obejmuje swym zakresem tendencje demokratyczne oraz liberalne w drugiej i trzeciej dekadzie XX w., tendencje dotyczące polityki, społeczeństwa, kultury, objawiające się w masowych ruchach na rzecz większej reprezentacji społecznej we władzy (walka o powszechne prawo wyborcze), w demokratyzacji i liberalizacji życia, we wzrastającym znaczeniu środków masowego przekazu, itp. Wpływ na te działania miało uprzemysłowienie, urbanizacja, wyższy poziom oświaty, wzrost świadomości klasowej i uczestnictwo mas w życiu politycznym, szczególnie silnie po pierwszej wojnie światowej.

- 6] Zob.: Tsuda Sōkichi, *Shindaishi no atarashii kenkyū. Kojiki oyobi Nihon shōki no shin kenkyū* (Nowe badania nad historią czasów bogów. Nowe badania nad *Kojiki* i *Nihon shōki*), w: *Tsuda Sōkichi zenshū* (Prace zebrane Tsudy Sōkichiego), dodatkowy t. 1, Iwanami Shoten, Tōkyō 1966. Wtedy też inny historyk, Kita Sadakichi uznał, że narody japoński i koreański mają wspólne pochodzenie.
- 7] Na przykład w 1948 r. Egami Namio przedstawił teorię dotyczącą założenia państwa japońskiego na przełomie IV i V w. przez „lud jeźdźców” z północno-wschodniej Azji; *Kiba minzoku kokka* (Państwo ludu jeźdźców), Chūkō Shinsho, Tōkyō 1967. Na temat różnic w teoriach dotyczących dynastii cesarskich zob.: Jolanta Tubielewicz, *Od mitu...*, s. 81–93.

Dla twórców nowej Japonii „boski” cesarz był niezbędnym – budził z założenia respekt i dumę poddanych, którzy mieli być zarówno odbiorcami, jak i wykonawcami trudnych reform. „Boski”, pochodzący od bogini Amaterasu władca stawał się także najważniejszym kapłanem rodzimej religii *shintō* (droga bogów/bóstw)⁸, dzięki której, jak pisze Wiesław Kotański, „wszystko, co na Archipelagu Japońskim zostało wymyślone i stworzone przy udziale umysłów, zmysłów i rąk samych Japończyków, jest w pewnym sensie dziedzictwem pozostawionym przez bogów. (...) Bogowie już od samego początku wysługiwali się przy wykonywaniu zadań swym potomstwem, a w naturalnej kolejności uczestnictwo w sztafecie pomocy ziemi przejmują pokolenia ludzi, którzy w prostej linii są potomkami bogów”⁹.

Ale jeszcze bardziej od cesarza „boskiego”, potrzebny był cesarz nowoczesny – adekwatny do czasów modernizacji i westernizacji. Władca, który na Zachodzie budziłby respekt, tak ważny chociażby w kontekście rewizji nierównoprawnych traktatów i zachowania suwerenności Japonii, a nie jedynie zainteresowanie „egzotyką” ze względu na starożytne zwyczaje dworskie, ceremoniały i stroje. To było jedno z najważniejszych zadań twórców nowoczesnej Japonii.

Z tym zagadnieniem wiąże się podstawowy cel niniejszej pracy. Postanowiłam podjąć próbę przeanalizowania założeń dotyczących nowego wizerunku cesarza, przyjętych przez twórców nowoczesnej Japonii, i sposobów ich realizacji, a także pokazania, jakie to przyniosło efekty. Omawiając poszczególne etapy życia Mutsuhito, chciałabym się zastanowić nad tym, jak on sam odnosił się do narzucanych mu zmian, jaki miał stosunek do modernizacji, a jaki do wielowiekowej tradycji dworskiej, do spuścizny kulturowej Japonii. By odpowiedzieć na te najważniejsze dla mnie pytania badawcze, muszę postawić też inne. Jakie wychowanie i wykształcenie odebrał Mutsuhito? Kto i w jakim zakresie miał wpływ na jego zachowanie i postępowanie? Jak wypełniał on swoje obowiązki państwowe? Jaka rolę odegrały w jego życiu kobiety? Jaki miał stosunek do własnych dzieci?

Dodatkowym celem pracy jest poszerzenie wiedzy o tym niemal nieznanym w Polsce cesarzu, jak i o epoce Meiji, w której panował. Oba te tematy intrygują mnie od dawna¹⁰.

8 | Sintoizm to charakteryzująca się różnorodnością przejawów i kultów tradycyjna religia politeistyczna, istniejąca w Japonii znacznie wcześniej niż buddyzm, który przyjęto tu w połowie VI w. Terminu *shintō* użyto po raz pierwszy w *Nihon shōki*, by odróżnić wierzenia rodzime od *butsudō*, „drogi buddów”.

9 | Wiesław Kotański, *Dziedzictwo japońskich bogów. Uranokracja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków 1995, s. 6.

10 | Pisałam o tym m.in. w pracach: *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów*, w: *Japonia okresu Meiji. Od tradycji ku nowoczesności*, red. Beata Kubiak Ho-Chi, Nozomi, Warszawa 2006, s. 10–38; *A New Image of the*

Zachodziły wówczas bowiem bardzo ważne procesy dziejowe, dzięki którym w ciągu zaledwie trzydziestu kilku lat odizolowana od świata feudalna Japonia stała się potęgą w Azji Wschodniej. Niezależnie od ważnego tła politycznego, chciałabym przedstawić także tło kulturowe, gdyż w mej opinii cesarz jest jednym z najważniejszych elementów kultury japońskiej. Tradycja, zwyczaje dworskie, przeważnie sięgające głęboko korzeniami do starożytności Japonii, to wszystko widoczne było także w życiu Mutsuhito. Naturalnie, jako nowoczesny władca – symbol nowych czasów i modernizującej się Japonii – musiał godzić się na zmiany w swoim życiu codziennym, przede wszystkim w tym oficjalnym. Słuchał doradców, samurajów/polityków, którzy faktycznie budowali ówczesną Japonię. Dlatego część z tych tradycyjnych elementów japońskiej kultury zniknęła z jego życia bezpowrotnie, ale część pozostała, a nawet przetrwała do czasów nam współczesnych.

Ramy czasowe tej monografii wytyczają lata życia Mutsuhito (1852–1912). Choć dla procesów historycznych sześćdziesiąt lat to nie dużo, przyjęte przeze mnie założenia badawcze i wynikająca z nich konieczność zastanowienia się nad działaniami i zachowaniami cesarza w bardzo burzliwych czasach przemian wymagają ode mnie selekcji tematów. Zdecydowałam się podzielić pracę na sześć rozdziałów i poprowadzić narrację zarówno diachroniczną, jak i synchroniczną. Niezależnie od wątków problemowych chcę też przybliżyć pewne wartości i zjawiska kulturowe, które związane są z moim bohaterem, ale też charakteryzują Japonię jako kraj. A wtedy konieczne będzie cofanie się w czasie, do epok dawniejszych.

W dwóch pierwszych rozdziałach przedstawię dzieciństwo i młodość (1852–1867) oraz pierwsze lata panowania tego władcy (1867–1873), a także dość szczegółowo wydarzenia z tych lat, ponieważ wtedy zachodziły najważniejsze procesy, które prowadziły do powstania nowoczesnego państwa. Kończono izolację, obalano siogunat, restaurowano władzę cesarską, likwidowano feudalizm, tworzone solidne podstawy monarchii o silnej armii. To wtedy pojawili się na arenie politycznej i w bliskim otoczeniu cesarza ci, którzy przejęli władzę i tworzyli nową Japonię, którzy kreowali też jego wizerunek. Zachodziły wówczas skomplikowane procesy, wymagające dokładniejszego wyjaśnienia.

Japanese Emperor – Mutsuhito and His Six Great Imperial Tours of the Country (Roku daijūnkō) 1872–1885, w: *Civilisation of Evolution. Civilisation of Revolution. Metamorphoses in Japan 1900–2000*, red. A. Jabłoński, S. Meyer, K. Morita, Museum of Japanese Art and Technology Manggha, Kraków 2009, s. 423–431; *Japońskie reakcje na spotkania z Zachodem*, w: *Wizerunek Europejczyków i kultury Zachodu w Azji i Afryce*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2005, s. 40–67; *Japonia. Historia państw świata w XX wieku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 26–85 (współautorka książki Katarzyna Starecka).

W 1873 roku Mutsuhito miał już dwadzieścia jeden lat, wkroczył w wiek dojrzały. Choć nadal się uczył i zdobywał doświadczenie, a w kolejnych dwudziestu latach jego postawa i zachowania ulegały dalszym zmianom, uznałam, że wyodrębnianie kolejnych etapów życia władcy jest tu niewskazane, bo zbyt wiele wątków nakłada się i tworzy nierozzerwalne związki przyczynowo-skutkowe. Cóż z tego, że monarchą konstytucyjnym stał się w 1889 roku, a dopiero po wojnie japońsko-chińskiej w roku 1895 nabrał dużej pewności siebie jako władca, skoro przyczyny takiego stanu rzeczy znaleźć można w wielu wydarzeniach lat poprzednich. Do przeanalizowania pozostaje zatem okres aż czterdziestu lat. Postanowiłam, że, inaczej niż w rozdziałach poprzednich (obejmujących kolejno piętnaście i pięć lat), oddzielnie przedstawię sytuację wewnętrzną Japonii i jej relacje z zagranicą w latach 1873–1912 (rozdział trzeci) oraz działalność Mutsuhito (rozdział czwarty). Jest to uzasadnione szczególnie tym, że na arenie politycznej miało miejsce znacznie więcej wydarzeń, Japonia po rozstaniu z feudalizmem i zacofaniem cywilizacyjnym bardzo konsekwentnie podążała drogą do nowoczesności i mocarstwa. Kolejne, po 1873 roku, lata panowania bohatera tej pracy omówię w kilku wątkach problemowych. Zamierzam pokazać, co wniosły do wizerunku władcy podróże po kraju, zastanowić się nad nową rolą monarchy konstytucyjnego i naczelnego dowódcy sił zbrojnych. W rozdziale piątym rozważę sprawę miejsca kobiet w życiu Mutsuhito, a także jego stosunku do własnych dzieci. Ponieważ, jak już zaznaczyłam, niezwykle ważne jest dla mnie tło kulturowe, za konieczne uznałam przedstawić tu nie tylko roli oficjalnej małżonki cesarza i jego dam dworu, ale także historii systemu żon i nałożnic oraz zmian, jakie zaszły w okresie Meiji. Kusząca była dla mnie myśl o przeanalizowaniu także życia prywatnego władcy, ale ze względu na rozmiar tematu, postanowiłam poświęcić mu kolejną pracę w przyszłości, a tu ograniczyłam to zagadnienie do niezbędnego minimum.

W rozdziale szóstym omówię kres życia cesarza, przyczyny śmierci, ceremonie pogrzebowe, reakcję w kraju i za granicą. Ważne też wydaje się pokazanie na podstawie fragmentów z ówczesnych gazet i czasopism, jaki wizerunek władcy utrwalił się w świadomości Japończyków i cudzoziemców. W zakończeniu zastanowię się nad tym, czy cechy charakteru Mutsuhito pasowały do wizerunku nowoczesnego władcy, czy też nie, czy był człowiekiem nowoczesnym, czy może konserwatywnym. Poruszę również problem pamięci Japończyków o tym pierwszym cesarzu nowoczesnej Japonii.

Najważniejszym i używanym przez większość badaczy tematu źródłem informacji na temat życia cesarza jest dwunastotomowa *Kronika cesarza Meiji* (*Meiji tennōki*), wydawana w latach 1968–1975 przez Urząd Dworu Cesarskiego (Kunaichō)¹¹. Przedstawiono tam szczegółowo niemal każdy dzień z życia Mutsuhito, od jego narodzin do śmierci, zamieszczono teksty ważniejszych dokumentów, poczętę, którą tworzył, opisano ludzi i główne wydarzenia. Jest to naprawdę wielka skarbnica wiedzy o cesarzu, dworze, a także Japonii. Podstawą do tej kompilacji stały się rozmowy z wieloma osobami z otoczenia cesarza, przeprowadzone przez członków Nadzwyczajnego Departamentu Redakcyjnego Domu Cesarskiego w Ministerstwie Dworu Cesarskiego (Kunaishō Rinji Teishitsu Henshūkyoku), powołanego do życia w listopadzie 1914 roku. Wśród wspomnianych znaleźli się m.in.: jedna z nałożnic Mutsuhito, matka następcy tronu – Yanagiwara Naruko, szambelanowie Hinonishi Sukchiro i Madenokōji Michifusa, politycy i doradcy cywilni – Kaneko Kentarō, Itō Miyoji, Saitō Makoto, doradcy wojskowi – Ogasawara Naganari, Okazawa Kuwashi, Ueda Hyōkichi, Hibumoto Yōshi, a także wielu innych. Niektórzy z nich przekazali też spisane wspomnienia. *Kronika cesarza Meiji* była gotowa w 1933 roku, wtedy zespół kompilacyjny ofiarował ją cesarzowi Hirohito, ale drukiem zaczęła się ukazywać dopiero w 1968 roku, w setną rocznicę początku ery Meiji. Jeszcze później, bo w 2003 roku wydano dziewięciotomowy „*Meiji tennōki*” *danwa kiroku shūsei: Rinji Teishitsu Henshūkyoku shiryō* (Zbiór zapisów rozmów do „Kroniki cesarza Meiji”: dokumenty Nadzwyczajnego Departamentu Redakcyjnego Domu Cesarskiego), pod redakcją historyka Horiguchiego Osamu, który przez lata pracował w Wydziale Książ i Grobowców Urzędu Dworu Cesarskiego (Kunaichō Shoryōbu), opracowując zgromadzone tam materiały¹².

Oba te zbiory są bardzo cenne dla badaczy, ale musimy pamiętać, że osoby, które stały się źródłem informacji o życiu cesarza Meiji do tych kompilacji, albo służyły na dworze cesarskim, albo w jakiś inny sposób związane były z władcą, którego do czasów powojennych traktowano przecież zupełnie wyjątkowo – jako potomka bóstw. Ci bezpośredni świadkowie wydarzeń z epoki Meiji i czasów ją poprzedzających dostarczają nam

11 | Szczegóły na temat źródeł i opracowań wykorzystanych w pracy zob.: bibliografia.

12 | Horiguchi Osamu, „*Meiji tennōki*” *henshū o meguru Kunaishō Rinji Henshūkyoku sōsai jinji mondai to Suematsu Kenchō* (Problem personalny dotyczący przewodniczącego Nadzwyczajnego Departamentu Redakcyjnego Ministerstwa Dworu Cesarskiego w związku z redakcją „Kroniki cesarza Meiji” a Suematsu Kenchō), w: *Meiji Seitōku Kinen Gakkai kiyō* (Sprawozdania Stowarzyszenia Pamięci Boskich Śladów Cesarza Meiji), red. Meiji Seiseki Kinen Gakkai, reprint nr 45, Tōkyō 2008, s. 165–184.

z pewnością ważnej wiedzy, ale na pewno selektywnej i subiektywnej. Nie zapominajmy także i o tym, że w Japonii do dziś obowiązuje niepisana zasada, wytrwale przestrzegana przez instytucje związane z dworem, przede wszystkim przez Urząd Dworu Cesarskiego (dawniej Ministerstwo Dworu Cesarskiego, Kunaishō), by nie podawać do publicznej wiadomości szczegółów z życia rodziny cesarskiej. Dotyczy to także dokumentów z przeszłości – nie wszystkie są publikowane, nawet po upływie wielu lat, z reguły już bezpiecznych dla badań historycznych. Nawet dziś, w XXI wieku nie pozwala się na szczegółowe informowanie opinii publicznej o problemach domu cesarskiego (*kōshitsu*), do którego zalicza się cesarza (*tennō*) i jego najbliższą rodzinę (*kōzoku*). A przecież po drugiej wojnie światowej cesarz wyrzekł się oficjalnie swej „boskości” i stał się zwykłym człowiekiem. Pozostał władcą, ale pozbawionym władzy, jako „symbol państwa i jedności narodu (...), do którego należy władza suwerenna”¹³.

Wiele dokumentów i różnych materiałów źródłowych, w tym także cenne zdjęcia, można znaleźć w Wydziale Książ i Grobowców Urzędu Dworu Cesarskiego w Tokio, ale dotyczą one tylko niektórych wydarzeń z życia Mutsuhito. Nie można natomiast dowiedzieć się niczego o jego poglądach. Sam cesarz, jak jego poprzednicy i następcy, nie pisał ani pamiętników, ani listów, a jedynym źródłem wiedzy na temat uczuć, odczuć i wrażeń Mutsuhito mogą być wiersze w stylu *waka* jego autorstwa, których był bardzo płodnym twórcą¹⁴. Jest to na pewno bardzo ciekawy materiał badawczy, ale omówienie go wykracza poza ramy tej pracy.

Informacji na temat Mutsuhito poszukiwałam też w innych archiwach oraz w świątyniach, muzeach, miejscach pamięci. Bardzo ważne okazały się tu zbiory Instytutu Historiografii (Shiryō Hensanjo) oraz Biblioteki Gazet i Czasopism [okresu] Meiji (Meiji Shinbun Zasshi Bunko) przy Centrum Dokumentów Prawnych i Politycznych Nowoczesnej Japonii (Kindai Nihon Hōsei Shiryō Sentā), Uniwersytetu Tokijskiego. Wartościowe dokumenty lokalne dotyczące podróży cesarza do rejonu Tōhoku w 1881 roku zgromadzono w Bibliotece Kōkyū Miasta Sakata (Sakata Shiritsu Kōkyū Bunko; pref. Yamagata). Dużo czasu spędziłam w poświęconym cesarzowi Wielkim Chramie

13 | *Konstytucja Japonii*, tłum. Teruji Suzuki, Piotr Winczorek, wstęp Anna i Leszek Garliccy, Ossolineum, Wrocław... 1990, s. 33.

14 | *Waka* (dosł. pieśń japońska) oznacza ogólnie poetyckie formy liryczne; najstarsze utwory pochodzą z ok. V w. Utwory cesarza w: *Meiji tennō gyōshū Shōken kōtaigō gyōshū* (Zbiór poezji cesarza Meiji i cesarzowej matki Shōken), red. Meiji Jingū, Kadokawa Shoten, Tōkyō 1973. Por.: *Imperial Japanese Poems of the Meiji Era*, tłum. Frank Alanson Lombard, Keiseisha Shoten, Tokyo 1915.

Meiji (Meiji Jingū). W Ogrodzie Wewnętrznym (Naien) znajduje się m.in. Skarbnica (Hōmotsuden), w której zebrano wiele przedmiotów z życia Mutsuhito i jego małżonki. Do tego chramu należy też położona na terenie Ogrodu Zewnętrznego (Gaien) Galeria Obrazów Pamięci Boskich Cnót (Seitoku Kinen Kaigakan). Prawie wszystkie z osiemdziesięciu eksponowanych tam prac różnych znanych artystów, którzy uwiecznili najważniejsze wydarzenia z życia cesarza, stały się podstawowym materiałem ilustracyjnym mej pracy¹⁵. Dodam, że korzystałam też z bardzo cennych książek i katalogów kompilowanych i wydawanych przez Meiji Jingū¹⁶, ale pamiętałam o tym, że duch Mutsuhito stał się głównym bóstwem tego przybytku religijnego, wobec czego i one mają specjalny charakter. Barwnym drzeworytom, na których znalazł się cesarz, jego rodzina i doradcy przyjrzałam się dokładnie w Muzeum Historycznym Prefektury Kanagawa (Kanagawa Kenritsu Rekishi Hakubutsukan) w Jokohamie. Odwiedziłam też Dawny Pawilon Pamięci Boskich Śladów w Tamie (Kyū Tama Seiseki Kinenkan), który znajduje się na terenie Parku Metropolitalnego Wiśniowce Wzgórze (Toritsu Sakuragaoka Kōen). Pojechałam też do Kioto, by w Momoyamie, w dzielnicy Fushimi obejrzeć grobowce cesarza Meiji i cesarzowej matki Shōken. O większości miejsc poświęconych Mutsuhito piszę szczegółowiej w zakończeniu.

Literatura tematu jest bardzo bogata i nie sposób omówić jej tu szczegółowo. Większość autorów piszących o cesarzu Meiji przedstawia jego życie w ujęciu chronologicznym i w kontekście najważniejszych wydarzeń politycznych, znacznie mniej miejsca poświęcając sprawom kultury. Do takich prac należą też: *Meiji tennō* (Cesarz Meiji), autorstwa historyka Itō Yukio i *Emperor of Japan. Meiji and His World, 1852–1912*, dzieło japonisty, literaturoznawcy Donalda Keene'a¹⁷. Bardziej kulturoznawcze są prace Yonekubo Akemi *Meiji tennō no ichinichi. Kōshitsu shisutemu no dentō to genzai* (Jeden dzień cesarza Meiji. Tradycja i rzeczywistość funkcjonowania domu cesarskiego) i *Meiji Kyūden no sanzameki* (Wrzawa w Pałacu Meiji). Ciekawymi spostrzeżeniami podzielił się z czy-

15 | Zob. też: *Seitoku Kinen Kaigakan hekiiga* (Obrazy naścienne z Galerii Obrazów Pamięci Boskich Cnót), Meiji Jingū Gaian, Tōkyō 2001.

16 | Zob. np.: *Meiji Jingū sōsho* (Biblioteka Wielkiego Chramu Meiji), 20 tomów, oprac. Meiji Jingū, Koku-sho Kankōkai, Tōkyō 2000–2006; *Meiji tennōsama* (Szanowny Cesarz Meiji), Meiji Jingū, Tōkyō 2002; *Meiji tennō goshōzō. Gōkajō no goseimon happu 130 nen kinnten* (Portrety Cesarza Meiji. Wystawa z okazji 130. rocznicy ogłoszenia *Przysięgi cesarskiej w pięciu artykułach*), Meiji Jingū, Tōkyō 1998.

17 | Bardziej problemowo Keene przedstawił cesarza w: *Meiji tennō o kataru* (Opowiadając o cesarzu Meiji), Shinchōsha, Tōkyō 2003.

telnikami Asukai Masamichi, autor *Meiji taitei* (Meiji Wielki). Bardzo ważnym źródłem informacji na temat podróży cesarskich są takie prace, jak wydana przez Stowarzyszenie Zachowania Boskich Śladów Cesarza Meiji (Meiji Tennō Seiseki Hozonkai) *Meiji tennō gyōkō nenpyō* (Chronologia podróży cesarza Meiji); książka Suzuki Shizuko *Meiji tennō gyōkō to chihō seiji* (Podróże Cesarza Meiji a polityka regionalna) czy Hary Takeshiego *Kashika sareta teikoku. Kindai Nihon gyōkōkei* (Widzialne cesarstwo. Podróże cesarza i rodziny cesarskiej w nowoczesnej Japonii). Na temat małżonek cesarskich i dam dworu czerpałam wiedzę m.in. z opracowań specjalisty w zakresie systemu cesarskiego Otabe Yūjiego (*Mikado to nyōkan. Kiku no katen no mukōgawa*, Cesarz i damy dworu. Po drugiej stronie chryzantemowej zasłony; *Yondai no tennō to joseitachi*, Cztery pokolenia cesarzy i kobiety), a przede wszystkim ze wspomnień Yamakawy Michiko, naocznego świadka, dawnej damy dworu pamiętającej także Mutsuhito i cesarżową Haruko (*Nyōkan*; Damy dworu). Bardzo pomocne dla mych badań były opublikowane zbiory dokumentów¹⁸, słowniki dotyczące domu cesarskiego i arystokracji¹⁹, a także te poświęcone dyplomacji, japońskim siłom zbrojnym i urzędowi cywilnym²⁰. Bezcenne okazały się dyskusje ze specjalistami Japończykami, ich przemyślenia, rady i sugestie. Po latach badań spróbowałam przelać ich wyniki na papier i pokazać, jak i na ile zmienił się wizerunek cesarza Meiji. Podjęłam tę próbę, chcąc zrozumieć jego rolę w modernizowanej Japonii, chcąc choć trochę przybliżyć ją zainteresowanym. Wiem jednak, że poznanie prawdziwego Mutsuhito jest niemożliwe.

18 | Są to m.in.: *Kindaishi shiryō* (Dokumenty dotyczące historii nowoczesnej), red. Ōkubo Toshiaki, Yoshikawa Kōbunkan, Tōkyō 1996; *Meiji tennō no mikotonori* (Edykty cesarza Meiji), Meiji Jingū, Tōkyō 2003; *Nihon gaikō nenpyō narabi ni shuyō bunsho* (Chronologia i najważniejsze dokumenty dyplomacji japońskiej), t. 1, red. Gaimushō, Nihon Kokusai Rengō Kyōkai, Tōkyō 1976; Tōyama Shigeki, *Tennō to kazoku* (Cesarz i arystokracja), w: *Nihon kindai shisō taikei* (Zarys idej w nowoczesnej Japonii), t. 2, Iwanami Shoten, Tōkyō 1988.

19 | Do najważniejszych należą: *Kōshitsu jiten* (Słownik domu cesarskiego), red. Kōshitsu Jiten Henshū Inkaï, Kadokawa Gakugei Shuppan, Tōkyō 2009; *Kōshitsu jiten* (Słownik domu cesarskiego), red. Murakami Shigeyoshi, Tōkyōdō Shuppan, Tōkyō 1980; *Kōshitsu no hyakka jiten* (Encyklopedia domu cesarskiego), red. Rekishi Hyakka Henshūbu, Shin Jinbutsu Ōraisha, Tōkyō 1988; Otabe Yūji, *Tennō, kōshitsu o shiru jiten* (Słownik wiedzy o cesarzu i domu cesarskim), Tōkyōdō Shuppan, Tōkyō 2007; *Tennō* (Cesarz), red. Kodama Kōta, Tōkyōdō Shuppan, Tōkyō 2000.

20 | *Nihon gaikōshi jiten* (Słownik historii dyplomacji japońskiej), red. Gaimushō Gaikō Shiryōkan, Yamakawa Shuppansha, Tōkyō 1992; *Nihon rikūkaigun sōgō jiten* (Encyklopedia japońskich wojsk lądowych i marynarki wojennej), red. Hata Ikuhiko, Tōkyō Daigaku Shuppankai, Tōkyō 1992; *Senzenki Nihon kanryōsei no seido, soshiki, jinji* (Biurokracja w przedwojennej Japonii – system, struktura i sprawy personalne), red. Hata Ikuhiko, Tōkyō Daigaku Shuppankai, Tōkyō 1981.

imiona cesarskie²¹

Najbardziej formalnym imieniem bohatera tej pracy jest jego imię pośmiertne (*tsuigō*) – Meiji (Oświecone Rządy), będące też nazwą ery, w której panował. Zasadę, że cesarz pośmiertnie otrzymuje imię takie samo jak nazwa ery jego panowania, przyjęto dopiero w 1868 roku i obowiązuje ona do dziś. Nigdy jednak imię to nie występuje samodzielnie, zawsze łączone jest z rzeczownikiem „cesarz” (*tennō*), w tym przypadku Meiji *tennō*, czyli cesarz Oświeconych Rządów. Ale ponieważ Meiji to imię pośmiertne, postanowiłam używać przede wszystkim jego imienia książęcego (*imina*) – Mutsuhito (Żyjący w Harmonii). Uważa się to za zbyt nieformalne (a niegdyś nawet za niegrzeczne), ale robią to na potrzeby swych prac również autorzy japońscy – na przykład przytaczany tu wielokrotnie Itō Yukio. Imię to nadano mu w 1860 roku, kiedy uznany został za prawowitego księcia krwi, czyli oficjalnego potomka cesarskiego, mogącego zostać następcą tronu. Było to konieczne, ponieważ nie urodziła go oficjalna małżonka cesarska, a jedna z nałożnic, których cesarz miał kilka i niemal wszystkie były matkami jego synów i córek. Uznanie za księcia krwi łączyło się też z oficjalną adopcją przez cesarzową. Taki zwyczaj, wraz ze skomplikowanym systemem żon i nałożnic cesarskich, o czym będzie mowa w rozdziale piątym, istniał w Japonii od wieków. W okresie Nara (710–794) potomkom cesarskim nadawano imiona związane z imionami ich rodzonych matek, mamek lub nazwami geograficznymi. Od okresu Heian (794–1192) coraz częściej już wybierano specjalne dwa ideogramy, mające znaczenie dla księcia lub jego ojca, cesarza. Od cesarza Seiwy (850–880; panował 858–876), któremu w dzieciństwie ojciec wybrał imię Korehito, przyjął się zwyczaj, że drugi ideogram jest stały, taki sam i ma czytanie „hito”. Zwyczaj ten obowiązuje, z małymi wyjątkami, do dziś – imię książęce obecnego cesarza to Akihito.

Ponieważ niegdyś imię nadawano przeważnie wraz z wyznaczeniem na księcia krwi, co nie odbywało się zaraz po urodzeniu, od mniej więcej połowy okresu Heian synów cesarskich nazywano Pierwszym Księciem (Ichi no miya), Drugim Księciem (Ni no miya), czy też Młodym Księciem (Wakamiya), co często pozostawało w użyciu nawet po oficjalnym nadaniu imienia. Pierwszym imieniem, którego również będę używać, omawiając dzieciństwo Mutsuhito, było imię dziecięce (*yōshō* lub *yōmei/yōmyō*) lub imię cesarskiego dziecka (*miyagō*) – Sachi no miya, czyli książę Chroniony przez Bóstwa. Nadano je siódmego dnia po narodzinach (*oshichiya*), co praktykowano już w okresie Edo, a prawnie sformalizowano w okresie Meiji.

21 | Na temat imion cesarskich zob.: *Kōshitsu jiten* (2009), s. 31–40; *Tennō*, s. 80–83; *Rekidai tennō nengō jiten* (Słownik kolejnych cesarzy i epok), red. Yoneda Yūsuke, Yoshikawa Kōbunkan, Tōkyō 2003.

Musimy jednak pamiętać, że cesarza Meiji w trakcie panowania nazywano tak jak innych władców japońskich, po prostu cesarzem. Współcześnie używa się też sformułowania „obecnie panujący cesarz” (*kinjō tennō*). Od 1889 roku oficjalnie zwracano się do władcy „Jego Cesarska Wysokość” (*Tennō Heika*), co ustalono w *Akcie o domu cesarskim* (*Kōshitsu tenpan*), o którym będzie mowa dalej.

Zanim po śmierci cesarz otrzymał nowe imię, nazywano go przeważnie *taikō tennō*, cesarzem, który wyruszył w daleką podróż. Następnie nadawano mu specjalne imię pośmiertne (*shigō* lub *okurina*), w którym wyrażano jego zasługi w czasie życia. W historii wyróżniamy dwa rodzaje *shigō*: w stylu japońskim (*wafū shigō*) i w stylu chińskim (*kanpū shigō*). Te pierwsze, z reguły bardzo długie przestały być używane w połowie IX wieku, natomiast imiona chińskie powstały dopiero w VIII wieku i wtedy nadano je wstecznie wszystkim zmarłym wcześniej cesarzom. Od początku XIII wieku system ten znów się trochę gmatwa, niektórzy cesarze nie otrzymali takich *shigō*, ale powrócono do nich na początku XIX wieku. *Kanpū shigō* otrzymał ojciec, i dziadek Mutsuhito. A na początku okresu Meiji zostaną znów wstecznie nadane niektórym cesarzom z przeszłości. Ponieważ te chińskie imiona pośmiertne są krótkie, przeważnie dwuznakowe, ze względu na wygodę to właśnie ich używa się jako imion cesarskich. Ja także będę się nimi posługiwać w odniesieniu do cesarzy panujących przed okresem Meiji. Można więc uznać, że powszechne jest stosowanie imion pośmiertnych władców, również w odniesieniu do cesarzy nowoczesnej i współczesnej Japonii.